

TAPASZTALATOK ÉS EREDMÉNYEK A MAGYAR NÉPDALOK RENDSZEREZÉSÉBEN

Első és legfőbb tapasztalatunk, hogy a rendszerezés alapvetően fontos. Gyűjtés, lejegyzés, elemzés, rendszerezés — ez a négy munkafolyamat minden további tudományos kutatás előfeltétele. Bizonyosak vagyunk abban, hogy rendszerezés nélkül nem ismerhetjük meg a népdalokat igazán. A népzene olyan társadalomhoz hasonló, melynek jellegét nem az egyének, hanem a típusok határozzák meg. A népi alkotások nem egyebek, mint változat-képződmények. Mi a tipikus? Mely dallamoknak, mely típusoknak van sok változata? Mely stílus vagy stílusok uralkodó(k)? Előbb ezekre kell válaszolnunk, ha a népzene egy-egy területén tudásra akarunk szert tenni.

A változatok, típusok és stílusok meghatározására egyetlen mód a rendszerezés, mely annál nélkülözhetlenebb, minél több dallammal rendelkezünk.

Jól tudta ezt a magyar népzene-kutatás két vezető egyénisége: Bartók és Kodály. Eredményeik egyik kulcsa a mélyreható elemző-rendszerező munka. Lényeges volt ez a magyar népzene fő stílusainak feltárásához, a magyar és a szomszédnépi jellemző típusok összehasonlításához, s a magyar népzene-történet főbb fejezeteinek megírásához.

Elemzés nélkül nincsen rendszerezés. E kettő mégsem azonos egymással. A rendszerezés jóval több az elemzésnél. Elemzéskor a dallam különböző tulajdonságait — hangnemét, szerkezetét, ritmusát, terjedelmét és í. t. — vizsgáljuk. A rendszerezés során viszont egyes tulajdonságok rangsorolása és kiemelése révén csoportosítjuk a dallamokat. Először a legfeltűnőbb vonás szerint, majd a többiek alapján. Kodálynak úgynevezett kadencia-rendjében a főelem: a dallamsorok záróhangjának hangnemi foka. Az azonos kadenciájú dallamok szótagszámuk alapján oszlanak tovább. A harmadik osztályozó szempont a terjedelem (ambitus). Bartók a dallamokat először szerkezetük, majd szótagszámuk, végül ritmusuk szerint csoportosította.

Bartók és Kodály eltérő rendszerezéséből az is látható, hogy a rendszerezésnek nincs *egyetlen* lehetséges módja. Legfontosabb, hogy egyáltalán rendszerezzünk. Hogy miként, — ez kevésbé jelentős, bár nem jelentéktelen. Keresnünk kell a legjobb módszert. Ezt azonban nem elméleti okoskodásokból, hanem inkább az anyag tüzetes vizsgálatából kell leszűrünk.

A dallamok rendjét tulajdonképp maguknak a dallam-sajátságoknak kell meghatározniuk. Az a rend, mely a magyar népdalok négysoros, izometrius és nagyterjedelmű többségének megfelel, nem biztos, hogy ráhúzható a kétsoros és kisterjedelmű bolgárookra, vagy sok, bonyolultabb szerkezetű francia típusra.

Sőt, ugyanannak a népzenei területnek különböző csoportjai is eltérő rendszerekbe kívánkozhatnak. Így például speciális rendet kellett kidolgoznunk a magyar gyermekdalok és siratóénekek számára. Miért? Mert ezeknek kötetlen szerkezete nem tűrte a többi, kötött szerkezetű és négysoros népdal zömére szabott rendet. A gyermekdalok rendszerezésére a dallamszerkezet esetlegességeitől teljesen független tényezőt választottunk ki. Ez pedig a dallam-mag, mely a dallamnak legjellemzőbb és általában leggyakoribb formulája.

Hasonló elven alapul a siratók rendje. Legcélszerűbbnek látszott földrajzi csoportosításuk, mert az egy vidékről való, különböző szerkezetű sirató-dallamok általában azonos típusú dallamfordulatokból állnak.

A dallamrend jellegét nemcsak maguk a dallamok határozzák meg, hanem az is, hogy mire és hogyan kívánjuk használni azt. A dallamok rendezésének nem egy, hanem két különböző célja van. Egyik: könnyen és gyorsan megtalálni valamely gyűjtemény minden dallamát; a másik: tiszta képet nyerni egy vidék népzenejéről, összehozva a változatokat, amennyire csak lehet.

Az első célra törekszünk, amikor katalógusokat készítünk a népdal-archívumok számára. Erre legmegfelelőbb valamely exakt, lexikális rend, mely egy könnyen meghatározható, kifejezhető és kiválasztható dallami tényezőre épül. Ilyenfélék: a terjedelem vagy a kezdőhangok. Sajnos, ezek nemigen jellemzők a dallamokra. Másfelől viszont a jellemzőbb elemek — szerkezet, ritmus, hangnem, — csak kevésbé pontosan határozhatók meg. Sokszor még a dallamrészek határait sem tudjuk egyértelműen megállapítani, s így a szótagszámot, záróhangokat sem. Ezek megállapításában többé-kevésbé szubjektíveknek kell lennünk.

E nyomós okok miatt tanácsos több másolatot készíteni a dallamokról és e cédulákat többféleképpen rendezni. Így jutunk különböző rendszerekhez ugyanarról a dallam-gyűjteményről. A magyar népdalok például háromféle módon vannak elrendezve intézetünkben, a Magyar Tudományos Akadémia Népzenekutató Csoportjában. Kodály és Bartók rendjében és egy harmadikban, amelyről később szólok.

Ugyanannak a dallamanyagnak különféle rendezései esetén minden dallamot szerteágazó tulajdonságai alapján találhatunk meg. Így az esetleges elemzési és osztályozási hibák veszélye csökken és a dallamkutatás eredményesebbé, megbízhatóbbá válik.

A katalógusok számára — mint említettem, — az egész dallamot fel-tüntető cédulák használata szükséges. Nem elég a dallam *tulajdonságait*

különbéle számokkal, betűkkel és jelekkel feltüntetni. Ilyen cédulák elkészítése sok időbe telne, a mélyreható elemzés eredménye mégsem volna kielégítő. A jelek nem pótolják a dallamokat. A kottafejek magyarázat nélkül is mindig egyszerűbb, tisztább és teljesebb képet adnak, mint a jelzések. Ezenkívül a különféle jelekkel teleírt cédulák olvasása felérne keresztrejtvényfejtéssel.

Az elektronikus számológépek alkalmazása új és érdekes fejezetet nyit a katalóguskészítés számára. E téren roppant nagyok a lehetőségeink. A gép az elemző-, osztályozó-, kutatómunka jelentős részét gyorsabban és kifogástalanabban végzi el, mint mi. Természetesen, a gép munkája még eredményesebb akkor, ha nem jelekkel, hanem a dallamokkal dolgozik. Ezt a tapasztalatot szűrtük le európai népdalkatalógusunk készítésekor. Arra törekszünk, hogy magukat a dallamokat raktározzuk el a gépbe, ne csak adataikat! Megfelelő programozással a gép emlékező-egységeiben tárolt dallamok visszanyerhetők. A program egészen különböző utasításokat is tartalmazhat. Például, hogy válassza ki az izometrikus tizenegyszótagú, négy soros mixolíd dallamokat és i. t. A gép egy szempillantás alatt közli a kívánt dallamfaját. Nem nehéz belátni egy ilyen gépi katalógus óriási előnyeit.

Összefoglalva: a rendszerezés egyik, gyakorlati célja lexikális jellegű dallamkatalógus-készítés, hogy valamennyi dallamot könnyen megtaláljunk. Ennek két lehetőségét ismerjük: többszöri másolatkészítés a dallamokról és e dallamcédulák rendezése (nem pedig jelzéseiké) különböző szempontok szerint. A másik lehetőség: számológépek alkalmazása.

Ezenkívül — mint már említettem, — a rendszerezésnek van egy másik célja is: egy adott népzenei terület jellemzése annak típusain és stílusain keresztül. Ezt a célt szolgálja a dallamkiadás. Semmi más, még összefoglaló tanulmány sem pótolhatja a dallamközlést. Egy-egy területnek, vagy népnek zenéje csakis közreadása révén válik hozzáférhetővé a nemzetközi kutatás számára. *Rendezett* dallamanyagú kiadása révén. A rendszerezésnek nem kell szigorúan lexikálisnak lennie ezekben. Bármely dallam megtalálásához teljesen elegendők a kötetvégi mutatók. Így erőnket az említett második célra koncentrálhatjuk: a változatok, típusok és stílusok bemutatására. Ezt a célt semmiféle lexikális renddel sem érhetjük el, mivel a közeli változatoknak sokszor eltérő a szótagszámuk, ritmusuk, terjedelmük és kadenciájuk stb. Ezért kellett keresnünk olyan elvet, ami a dallam lényegét ragadja meg. Úgy látjuk, hogy ez — mint említettem, — a *kötetlen* szerkezetűekben a dallamag, a *kötött* v. *sorszerkezetű*ekben pedig a dallam vonala, iránya, rajza. Ez utóbbiak jóval nagyobb számúak, mint a kötetlen szerkezetűek.

A magyar népdalok rendjére vonatkozó döntésünk évtizedekig húzódtott. A legnagyobb problémát — Kodály megfogalmazása szerint — az egyszólamú zene két főeleme közötti választás jelentette. Ritmus vagy dallam legyen a főelv? Melyik hozza jobban össze a változatokat? Rengeteg vizsgálatot végez-

tünk mindkét elemmel. És arról győződünk meg, hogy a dallam megfelelőbb, mint a ritmus. Bár a magyar népzében szép számmal akadnak jellegzetes ritmus-típusok is, általában mégis a dallam látszik jelentősebbnek. Így például az ún. régi stílusban, a magyar népzene legfontosabb osztályában különböző ritmusú, de hasonló dallamrajzú dalokat találunk. Régi dallamok mintegy állandó test módjára váltogatják ritmus-ruhájukat.

Mi a dallamvonal, dallamrajz lényege? A hangok magasság-változása, vagy még inkább a dallamrészeké. A mi rendünk ezen alapszik. A dallamokat először kezdő- és zárósoruk magasságviszonya szerint csoportosítjuk. (Mint-hogy a magyar népdalok zöme négysoros, a záró dallamsort négyes számmal jelöljük.) A kezdő- és zárósor viszonya alapján három főcsoport jön létre: I. az első dallamsor magasabb a negyediknél; II. mindkettő azonos magasságú és tartalmú; III. a kezdősor mélyebb a zárónál.

Mindhárom csoport alcsoportokra oszlik, először az első és második, majd a második és harmadik dallamsor viszonya szerint. A további csoportosítás egy-egy dallamsor jellege, tartalma, rajza alapján történik. Először az első alapján, majd a második, harmadik és negyedik szerint.

Rendszerezésünkről jó képet nyújtanak „Magyar Népdaltípusok” c. kötetünk, melyek nemrég németül is megjelentek („Ungarische Volksliedtypen”). E kötetek egyben még valamire mutatnak példát. Mint címük is elárulja, nem a dallamokat, hanem a dallamtípusokat rendeztük bennük. Határozott meggyőződésünk ugyanis, hogy minden népdalkiadvány rendezésének a típusokra kell épülnie. A típusok adják a rend vázát. Mert az egyes dallamváltozatok nem azonos értékűek sem művészi, sem tudományos szempontból. Hisz sok kivételes, esetleges és romlott változat létezik, melyeket nem tarthatunk egyenértékűnek a tipikus formákkal. A rendszerezés állandó választást és értékelést jelent és nekünk a tipikus változatok mellé kell sorolnunk a nem-tipikusakat, függetlenül attól, hogy esetleges formájuk miatt máshová tartoznának.

Fölmerülhet a kifogás, hogy dallamrendünk nem eléggé exakt. Ez tényleg így van. A dalok nem automatikusan kerülnek helyükre. Gyakran habozunk is, hogy melyik dallamsor a magasabb. Sőt, egy-egy dallam néha két, esetleg három alcsoportba is beillik. A teljes tévedhetetlenség csakugyan nem velejárója rendünknek. De erre nincs is szükség! A pontosságot és tévedhetetlenséget a mutatóktól várjuk el. Ezekhez forduljon majd, aki egy adott dallamot keres.

Így különítettük el a rendszerezés kétféle célját. Mutatók, táblázatok fognak utalni a megtalálandó dallamokra. A dallamközlés rendje viszont a változatokat, típusokat és stílusokat mutatja majd be, vagyis: a magyar népzene lényegét.